

La Comisión Depuradora de Bibliotecas del Distrito Universitario de Zaragoza durant la Guerra Civil (1936-1939)

[Versión castellana]

① LUIS BLANCO DOMINGO
Professor associat del Departamento de Ciencias de la Documentación e Historia de la Ciencia
Universidad de Zaragoza
lblancho@unizar.es

Opcions

<meta />

Metadades

DOI: <https://dx.doi.org/10.1344/BiD2018.40.13>

Citació recomanada

Blanco Domingo, Luis (2018). "La Comisión Depuradora de Bibliotecas del Distrito Universitario de Zaragoza durant la Guerra Civil (1936-1939)". *BID: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, núm. 40 (juny). <<http://bid.ub.edu/40/blanco.htm>>. DOI: <http://dx.doi.org/10.1344/BiD2018.40.13> [Consulta: 20-06-2018].

Resum

Objectiu: analitzar el significat i la transcendència de la Comisión Depuradora de Bibliotecas del Distrito Universitario de Zaragoza durant la Guerra Civil (1936-1939), el context que en va impulsar el naixement, la procedència dels integrants i la repercussió que va tenir sobre els serveis ordinaris de la Biblioteca de la Universidad de Zaragoza.

Metodologia: anàlisi de fonts bibliogràfiques, hemerogràfiques i documentals vinculades al tema.

Resultats: comprensió del significat, de l'abast i dels continguts de la Comisión de Zaragoza.

Resumen

Objetivo: analizar el significado y la transcendencia de la Comisión Depuradora de Bibliotecas del Distrito Universitario de Zaragoza durante la Guerra Civil (1936-1939), el contexto que impulsó su nacimiento, la procedencia de sus integrantes y su repercusión sobre los servicios ordinarios de la Biblioteca de la Universidad de Zaragoza.

Metodología: análisis de fuentes bibliográficas, hemerográficas y documentales vinculadas al tema.

Resultados: comprensión del significado, alcance y contenidos de la Comisión de Zaragoza.

Abstract

Objective: to examine the importance of the purging committee known as the Comisión Depuradora de Bibliotecas del Distrito Universitario de Zaragoza ("Library Purification Committee of the University District of Zaragoza") during the Spanish Civil War (1936-1939), considering the origins of the committee, its members' provenance and its impact on the university library's daily life and services.

Methodology: analysis of books, the press and other associated documentary sources.

Results: understanding the meaning, impact and structure of the Zaragoza Committee.

Paraules clau: Història de les biblioteques, Universidad de Zaragoza. Biblioteca, Comisión Depuradora de Bibliotecas del Distrito Universitario de Zaragoza, Saragossa, Gestió de col·leccions, Col·leccions, Història, Biblioteques universitàries, Censura

Keywords: Library history, Universidad de Zaragoza. Biblioteca, Comisión Depuradora de Bibliotecas del Distrito Universitario de Zaragoza, Zaragoza, Collection management, Collections, History, Academic libraries, Censorship

1 Introducció

Aquest treball afronta l'estudi de la Comisión Depuradora de Bibliotecas del Distrito Universitario de Zaragoza durant la Guerra Civil (1936-1939). La institució, creada amb caràcter finalista el 28 d'octubre de 1937, va intentar canalitzar i gestionar la depuració de llibres considerats nocius pel bàndol revoltat, emparada en l'ordenament jurídic del "Nou Estat".

L'escassa fortuna bibliogràfica del tema augmenta l'interès per abordar l'anàlisi d'un òrgan instrumental, que respon a la necessitat de control cultural del bàndol revoltat, i que condiciona el funcionament i les activitats de la Biblioteca Universitaria de Zaragoza.

2 La cobertura legal: de la repressió indiscriminada a la institucionalització

Des dels inicis de l'aixecament militar, el bàndol revoltat estava plenament convençut que la política cultural de la República era una de les seves enemigues principals, que calia combatre amb tota l'energia que fos possible. No només perquè considerava que les seves idees havien contribuït a desencadenar una consciència crítica que amenaçava l'ordre i l'harmonia social de l'etapa anterior, sinó també perquè amb el desmantellament i la destrucció de les seves representacions més evidents (els llibres) es garantirien l'extensió i la permanència de les coordenades ideològiques del Nou Estat.¹

La Universidad de Zaragoza es va convertir en l'epicentre d'un moviment de nombroses crítiques a la Institución Libre de Enseñanza, dominada pel catolicisme social com a dogma, i que propugnava la imposició d'una alternativa confessional en contraposició als ideals institucionalistes. Per tant, no són una sorpresa les paraules exaltades i exacerbades del rector d'aquesta universitat, Gonzalo Calamita, el qual manifestava que calia erradicar i purificar els llibres sectaris per evitar la destrucció de la societat, ja que els equiparava als estupefaents (Calamita, 1937).

Les memòries de la Biblioteca de la Universidad de Zaragoza (BUZ) incideixen en els mateixos termes justificatius, per contribuir "a una formació basada en la moralidad, la religión y un concepto de patria más acorde con el pasado histórico español".²

La repressió dels llibres va adquirir cobertura legal des del primer moment, encara que de manera més indiscriminada i aleatòria en no elaborar catàlegs d'obres censurables, circumstància que va induir a la confusió i al caos en força biblioteques, que, davant del dubte sobre la sintonia i la comunió amb les noves idees, van elaborar índexs de llibres prohibits amb un criteri tan ampli com aterridor.³

La primera decisió adoptada va ser l'Ordre, de 4 de setembre de 1936, en la qual s'acusava el govern republicà d'haver difós entre la infància obres de contingut marxista i se sol·licitava no només que es destruïssin immediatament mitjançant la intervenció dels governadors civils, alcaldes i delegats governatius, sinó també mitjançant el control de les obres docents utilitzades a les escoles.⁴ Per la seva banda, el Decret, de 13 de setembre, no només declarava il·legals totes les persones, tots els partits i totes les institucions que haguessin format part del Front Popular, sinó que ordenava la confiscació de tots els seus béns, i esmentava expressament els seus documents en l'article segon.⁵ Tot i la intenció de mantenir-los, des del principi i fins a la resolució dels diversos expedients, sota la tutela de funcionaris del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, perquè tenien més capacitat per garantir-ne la conservació, la realitat va ser que tant les actuacions inicials com la custòdia documental van correspondre *de facto* bé a la Guàrdia Civil, bé a l'Ajuntament o bé a la Falange.⁶

L'Ordre, de 23 de desembre de 1936, declarava il·legals tot tipus d'obres i textos "dissolvents" i redundava en la idea de la seva eficàcia com a elements difusors de les doctrines revolucionàries, que feia necessari que s'adoptessin mesures radicals que n'asseguessin la desaparició.⁷ Representa un precedent clar de la constitució oficial posterior de les comissions depuradores de biblioteques en designar una sèrie d'institucions, entre les quals les mateixes biblioteques universitàries, com els llocs destinats a rebre els llibres decomissats. Tan sols els qui justificassin "la utilidad o necesidad científica de su consulta" podrien accedir a aquestes obres.⁸

Però va ser, sens dubte, la disposició de setembre de 1937 la que va dotar de certa naturalesa les comissions depuradores en cada un dels districtes universitaris controlats per l'exèrcit nacional.

3 El naixement de la Comisión Depuradora de Bibliotecas del Distrito Universitario de Zaragoza

La directiva marcava un programa d'actuació ambiciós i difícil de complir per la insuficiència dels terminis establerts. En primer lloc, encarregava als governadors civils una llista nominal de tot tipus de biblioteques i sales de lectura o centres recreatius i culturals que en tinguessin una.⁹ L'article segon marcava la constitució de les comissions depuradores, de les quals haurien de formar part "el Rector de la Universidad o persona en quien delegue como presidente; un Catedrático de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad respectiva; un representante designado por la Autoridad eclesiástica de la capital correspondiente al asiento de la Universidad; un vocal propuesto por el Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos; un vocal designado por la Autoridad Militar de la División correspondiente; un Vocal nombrado por la Delegación de Cultura de F.E.T; y un padre de familia propuesto por la Asociación Católica de Padres de Familia de la capital del Distrito".¹⁰ Després d'haver-se formalitzat, aquest organisme hauria de sol·licitar a les persones encarregades de dirigir les sales de lectura i les biblioteques dels diferents centres el catàleg o l'índex de totes les obres susceptibles de depuració. Si no en tenien, n'exigiria la redacció urgent i immediata, sense que això suposés cap limitació perquè es designessin vocals que inspeccionessin els establiments que els semblés convenient. Un cop disponibles els catàlegs sol·licitats, la comissió havia d'ordenar, seguint la legislació vigent a la zona nacional, la retirada dels llibres, fullets, revistes, publicacions, gravats i impresos contraris als ideals del Nou Estat i els que propaguessin les doctrines marxistes.¹¹

La Comisión Depuradora de Bibliotecas del Distrito Universitario de Zaragoza es va constituir de manera oficial el 28 d'octubre de 1937. Però les tasques que se li van encomanar van tenir dos antecedents previs. El primer, instigat pel governador civil de la província, Julián Lasierra Luis,¹² va consistir a enviar ordres a tots els alcaldes de la província perquè, seguint l'esperit de l'Ordre del 4 de setembre, es destruïssin els llibres "nocius".¹³

El segon va tenir com a protagonista principal el rector de la Universidad de Zaragoza, Gonzalo Calamita, amb una radicalitat i una defensa enervada dels principis inspiradors del cop d'Estat tan grans que el van induir a dissenyar un model de depuració propi. Primer, va sol·licitar l'enviament dels catàlegs a les biblioteques escolars, després de la qual cosa va assignar a la Instrucción de Primera Enseñanza de Zaragoza la potestat de depurar les obres considerades perilloses, tant les vinculades amb la docència com les que havien d'integrar la biblioteca escolar, i va advertir de la imposició de sancions greus als professors que actuessin de manera negligent o passiva,¹⁴ i confeccionar una llista d'aquestes obres, composta finalment per 4.289 títols, que contrasta significativament amb la redactada per Pascual Galindo, president de la Comisión, més breu, intencionada i selectiva. En el mateix preàmbul s'exposa la seva veritable intenció: servir de model expurgatori per a totes les províncies que de mica en mica s'anaven conquerint "para cumplir como nosotros, con el mayor entusiasmo patriótico, lo dispuesto en tan trascendental disposición" (*Catálogo general...*, 1936).

En la fase següent hi hauria d'intervenir una comissió designada i tutelada per ell mateix, que tindria com a objectiu l'estudi i la classificació final de les obres, i que separaria les permeses de les que havien de ser retirades de la consulta pública.¹⁵

Andrés de Blas (2011) assenyalava la contradicció evident entre les disposicions del governador civil, dirigides a eliminar directament i contundentment totes les obres que es consideressin sospitoses o contràries al Nou Estat, enfront del mandat del rector, indirecte i en principi menys traumàtic, en establir un filtre mitjançant la confecció dels catàlegs. No obstant això, l'abast de l'ordre de Calamita es va reduir a la província de Saragossa.¹⁶

Tots dos antecedents, i les conseqüències que van tenir en forma de destrucció massiva de llibres, expliquen, en gran manera, l'absència de títols i autors marcadament d'esqueres o revolucionaris entre les llistes i els informes que va manejar la Comisión, i que van integrar el registre que es conserva a la Biblioteca de la Universidad de Zaragoza.

3.1 Els integrants

La designació dels membres que havien de participar en la Comisión del Distrito Universitario de Zaragoza es va regir, evidentment, pels patrons marcats per l'ordre esmentada. Els nominats per part de cada un dels estaments involucrats en el compliment de l'ordre van ser:

Com a representant de la Facultad de Filosofía y Letras, Carlos Riba García, catedràtic d'Història Moderna i Contemporània. Més enllà de la seva participació com a autor en l'obra *Una poderosa fuerza secreta*, que pretenia deslegitimar intel·lectualment els paràmetres ideològics de la Institución Libre de Enseñanza i afirmar els principis del nacionalcatolicisme, la seva implicació en el suport als revoltats durant la Guerra Civil va passar també per la seva intervenció en la censura epistolar i de premsa, ja que va formar part dels docents seleccionats pel rector Calamita per supervisar-ne el control.¹⁷

Guillermo Legaz Jerez, prevere beneficiat de la parròquia de San Pablo i notari major de la cúria eclesiàstica, va ser el designat per l'arquebisbat de Saragossa.¹⁸ Llicenciat en Sagrada Teologia i catedràtic de Religió, és l'autor d'*Elementos de religión y moral*, un compendi reeixit de religió i moral que va ser utilitzat profusament als centres d'ensenyament. L'obra devia gaudir d'una popularitat considerable, si ho jutgem per les tres edicions conegudes des de la primera l'any 1901 a Saragossa.¹⁹

Esteban Sancho Sala, facultatiu proposat per la Jefatura de la Biblioteca Provincial y Universitaria de Zaragoza,²⁰ en qualitat de secretari.

Antonio Torres Bester, comandant d'infanteria del Servicio de Estado Mayor, designat per l'autoritat del 5è Cos d'Exèrcit.

Vicente Lope Ondé, proposat per l'Asociación Católica de Padres de Familia, que més tard, el 1945, seria designat jutge comarcal de Quinto.

Benito Paricio Barril, com a membre de la Delegación de Cultura de Falange Española y Tradicionalista (FET), després d'una designació complicada i dilatada en el temps, que va provocar friccions entre els dirigents provincials falangistes i el malestar de Calamita.²¹

Pascual Galindo, vicerector de la Universidad de Zaragoza, personatge atractiu i peculiar no només per la seva condició de president de la Comisión, sinó també per l'atzarosa activitat, i en molts casos contradictòria, que va protagonitzar des de l'esclat del conflicte, que el va sorprendre a Madrid, fins al "gir falangista" que va experimentar al final de la guerra, circumstància que va suscitar nombrosos recels entre els revoltats sobre la seva autenticitat ideològica.

Això explica que la seva activitat a Saragossa durant aquests anys no es reduís tan sols a presidir la Comisión, sinó que incrementés la seva participació en nombrosos actes de suport a la causa nacional, i que col·laborés en la premsa local, sobretot al diari *El Noticiero*, amb un verb encès i rendit inequívocament a la necessitat d'accelerar la derrota del govern republicà. Galindo es mou, per tant, entre la justificació necessària del convers o l'afirmació natural i sentida del partidari fidel i convençut, que va haver de renunciar momentàniament a les seves idees per sobreviure.

3.2 Les activitats

La dificultat enorme que comportava complir el termini de dos mesos per culminar la confecció dels catàlegs va motivar que la mateixa Comisión acordés mesures que tendien a suavitzar les exigències i acomodar la petició a temps més raonables: prorrogar dos mesos el termini assenyalat; el nomenament d'auxiliars "de reconeguda solvència tècnica i moral" perquè col·laboressin en la seva realització i l'aplicació d'una metodologia de treball basada a marcar com a prioritàries les biblioteques més freqüentades i les escolars, i van deixar per a una segona etapa les universitàries i els seminaris, no només perquè estaven clausurades en el moment de la contesa, sinó també perquè els seus usuaris no són "lectors d'escassa formació cultural". En aquesta mateixa notificació s'establí un termini de vuit dies per redactar i elevar a la Comisión una memòria succinta dels treballs fets fins a aquella data.²²

La memòria, redactada per Pascual Galindo,²³ assenyalava les actuacions fetes des de la seva constitució. Constatava problemes derivats de la situació fronterera de la regió universitària amb els fronts de batalla, de la col·lisió amb les mateixes ocupacions dels membres de la Comisión, i de la manca de catàlegs i fitxers en algunes de les biblioteques objecte de la seva actuació. El dia 5 de novembre es va dirigir als governadors de totes les províncies que conformaven el districte universitari perquè difonguessin, tant de manera oficial en els butlletins provincials com per mitjà de la premsa local, un comunicat en el qual emplaçava tots els responsables de les biblioteques i sales de lectura a lliurar-li una còpia completa de l'índex, del fitxer o de la llista de llibres. Aquesta còpia hauria de contenir almenys els camps bibliogràfics següents: autor, títol de l'obra, casa editorial o impremta, any d'impressió, nombre de toms si n'hi ha més d'un, nombre d'exemplars (complets o incomplets). El lliurament s'havia de fer en el termini improrrogable de vint dies a comptar de la data de publicació en el *Boletín oficial*.²⁴

Galindo evidència que l'anunci es va publicar en el *Boletín oficial de Zaragoza* del dia 6 de novembre i en la premsa de la mateixa ciutat els dies 6 i 7 del mateix mes, situació que a més va ser ratificada per la comunicació posterior que va rebre del governador de Saragossa en aquests termes. Tot i que assenyalava que no pot corroborar si la mateixa notificació es va estendre a la resta de les zones sota el seu control, els fets demostren que va ser així, ja que a partir d'aquell moment van començar a arribar llistes i fitxers de l'expurgació i depuració de biblioteques d'Osca, Terol, Logronyo, Sòria i Guadalajara.

Galindo mostra el seu malestar perquè la Junta de Cultura de Navarra va assumir les funcions que, segons la seva opinió, havien de correspondre a la comissió amb seu a Saragossa. D'acord amb la documentació, no devia ser l'única província que o bé va intentar assumir la potestat de desenvolupar l'activitat depuradora, o bé no va saber entendre'n el significat.²⁵

Navarra formava part del districte universitari que tenia la seu a la Universidad de Zaragoza. No obstant això, la Junta Superior de Educación d'aquesta província li va concedir la potestat d'actuar de manera independent respecte a la depuració de biblioteques, i va disposar d'una comissió pròpia i autònoma de la jurisdicció universitària de Saragossa.²⁶ Indubtablement, en aquesta decisió hi havia tingut molt pes la intensitat i el zel amb què havia afrontat aquesta missió des dels inicis de la revolta, tenint en compte la influència del carlisme a la zona. La Junta Superior de Navarra havia expurgat en aquestes dates un centenar de biblioteques (Andrés de Blas, 2011).²⁷

Galindo marcava com a data límit de remissió de fitxers i llistes el 10 de desembre, data a partir de la qual establia un calendari de reunions. Constatava la subsistència de dubtes entre els encarregats de les biblioteques sobre com s'havia de procedir amb els fons, de manera que crea que calia ampliar el termini fins al 20 de desembre. Fins que això succeís, tant ell com Sancho Sala es dedicarien a classificar els llibres i a assignar-los categories per tal d'agilitzar la tasca encomanada.

Després d'aquesta primera fase, calia fer una tasca de recerca complementària, basada en la verificació i en el contrast del grau de compliment dels centres. No obstant això, conscient de les dificultats enormes que pot plantejar una tasca tan ciclòpia, va fer constar que no tenia els mitjans necessaris de comunicació, recerca, vigilància, comprovació ni realització per afrontar amb garanties d'èxit aquella comesa.

Pel que fa al funcionament intern i al grau d'assumpció de responsabilitats de cada un dels membres integrants, si ens atenim a una interessant carta enviada per Galindo al cardenal Gomà, les activitats de la Comissió van tenir com a únic protagonista el mateix vicerector de la Universidad de Zaragoza, que no només va redactar la llista de les obres que haurien de ser retirades de les biblioteques seguint les disposicions de les autoritats de Burgos,²⁸ sinó que també va assumir el paper d'únic representant i valedor de la Comissió davant la presència purament "nominal" de la resta dels integrants (Andrés Gallego; Pazos, 2009, p. 208).

3.3 La legitimació normativa

La dificultat de fer una llista homogènia de llibres sospitosos que poguessin utilitzar de manera uniforme les diferents comissions no impedeix assenyalar la influència enorme que van tenir sobre la seva formació algunes obres d'inspiració clarament tridentina i ultracatólica sobre la pràctica de la lectura. Entre aquestes obres destaquen els escrits del bisbe de Jaca, Antolín López Peláez,²⁹ i sobretot del jesuïta Pablo Ladrón de Guevara.³⁰

El 1938, Lasso de la Vega, director de la Jefatura del Servicio de Archivos, Bibliotecas y Registro de la Propiedad Intelectual, considerava que havien de retirar-se de la consulta pública totes les obres que integraven els lots destinats a les biblioteques municipals per la Junta de Intercambio y Adquisición de Libros para Bibliotecas Públicas.³¹ En aquesta opinió és subjacent tant l'intent de simplificar i facilitar les tasques depuradores com el d'evitar les nombroses contradiccions i els dubtes suscitats entre les persones encarregades directament de la seva captació, moltes amb coneixements nuls no ja sobre com s'havia de dur a terme el procés tècnic, sinó fins i tot sobre els autors i obres susceptibles de considerar-se subversives.³²

L'Ordre, de 8 de juny de 1938, tot i reconèixer que el termini de dos mesos era difícil de complir, a causa de la dificultat enorme que suposava classificar els fons, procés que implicava no només l'examen minuciós, sinó fins i tot la lectura exhaustiva i detallada d'aquests fons, acumulats en aquests centres, censurava que les comissions de depuració actuessin amb una lentitud incompatible amb la necessitat urgent de reglamentar i canalitzar l'ús públic de tots els establiments afectats. Per això, instava aquests organismes a acabar en el termini ineludible d'un mes totes les tasques encomanades, i que trametessin una memòria explicativa de les seves activitats a la Jefatura de Archivos y Bibliotecas. Un cop resolt, s'hauria de resoldre definitivament.

Marcava, a més, algunes pautes genèriques i una mica ambigües sobre els criteris objectius d'actuació, atenent no només les obres antireligioses, pornogràfiques i propagadores d'idees dissolvents, sinó aspectes relacionats amb la classificació per edats o els trets psicològics i intel·lectuals del lector.³³

No obstant això, la comissió cesaraugustana, entre d'altres, va retardar considerablement l'enviament no només de les seves conclusions, sinó fins i tot dels antecedents sobre la seva composició i normes d'actuació.³⁴

No obstant això, la dificultat del compliment dels terminis en la confecció dels catàlegs bibliogràfics que possibilitessin i agilitessin la depuració dels fons produeix les primeres controvèrsies. L'autocrítica velada no es va reduir a l'incompliment temporal. Miguel Artigas, inspector en cap de Bibliotecas, va donar compte a la Comissió de Cultura y Enseñanza de la Junta Técnica de Estado de la recepció de nombroses comunicacions i comentaris dels directors de les biblioteques servides pels facultatius amb referència a la dificultat de complir els requeriments dictats per l'Ordre, de 16 de setembre de 1938, que disposava la destinació dels fons bibliogràfics, i distingia entre els establiments gestionats pel Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos i els que no ho estaven.

Aquests últims havien d'enviar les llistes d'obres expurgades a les biblioteques universitàries si eren en províncies que les tinguessin. Guipúscoa, Lugo i Navarra les haurien de remetre als arxius de les delegacions d'Hisenda, i la resta, a les biblioteques públiques i d'institut servides pel Cuerpo.³⁵

Els facultatius l'interpel·laven sobre si havien d'enviar els catàlegs complets d'aquestes biblioteques per facilitar les tasques de depuració.³⁶ Artigas va respondre que crea que no calia que s'enviessin catàlegs a les comissions depuradores des d'aquells establiments dirigits o gestionats per funcionaris del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, ja que el reglament i la normativa vigents impedièn ja des de feia molts anys adquirir en aquells establiments obres dissolvents o de contingut pornogràfic. Considerava que l'anàlisi dels índexs havia de ser supervisada pels directors facultatius de les biblioteques juntament amb membres de les comissions de depuració, i que les obres expurgades s'haurien d'enviar en dipòsit a la biblioteca o a l'arxiu estatals de cada província.

A més de crear els anomenats *infern* o zones d'accés restringit a la consulta dels usuaris, la disposició reconeixia la disparitat de criteris evident que havia presidit les polítiques d'actuació de les diferents comissions de depuració, i la necessitat d'unificar les normes sobre l'ús i la custòdia dels *infern*. Sobre aquest problema es va manifestar el mateix inspector en cap d'Archivos, Gómez del Campillo, conscient que la inexistència de normes homogeneitzadores i els coneixements bibliogràfics escassos dels qui havien fet les expurgacions provocaven desfasaments enormes amb els objectius plantejats, i en posava com a exemple l'actuació desmesurada de la comissió sevillana.³⁷

A partir d'aquell moment, i de manera periòdica, es van enviar a totes les biblioteques universitàries de la zona controlada pel govern de Burgos llistes d'obres que havien de ser retirades dels fons.³⁸

No obstant això, Enrique Suñer, vicepresident de la Comissió, va desestimar el suggeriment d'Artigas per la possible presència d'obres susceptibles de depuració. Tot i reconèixer el zel i la professionalitat del personal de les biblioteques en el seu control previ, la política bibliotecària republicana hauria pogut imposar la presència de llibres contraris al Nou Estat.³⁹

3.4 Els resultats: la formació de l'*infern*

La Biblioteca de la Universidad de Zaragoza es va convertir en el centre de control i de recepció de les obres depurades en les diferents localitats. En cadascuna es nomenava un representant o encarregat, generalment el mestre o el rector, encarregat de recopilar tots els volums susceptibles de ser retirats, en nombroses ocasions guiat per la intuïció, per la por de no satisfer les ànsies revengistes de les autoritats o per conviccions ideològiques pures. La inexistència d'una llista concreta i exhaustiva impedia, com hem vist, qualsevol esforç d'unificació de criteris.

Després de rebre els enviaments, generalment mesos després de la seva preparació pels problemes de transport esmentats anteriorment, Sancho Sala, com a secretari de la Comisión i bibliotecari, en verificava els continguts, i s'encarregava de confeccionar un registre que va iniciar el 20 d'octubre de 1938, classificat per localitats i estructurat mitjançant nombres *currens*, en el qual incorporava els volums utilitzant com a camps la xifra, l'autor, el títol de l'obra, l'any de l'edició, els volums i, si esqueia, les observacions pertinents.⁴⁰

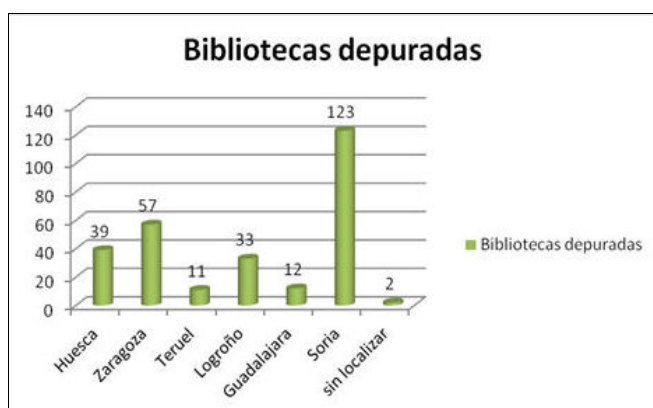
El total d'obres recollides en el registre de llibres depurats va assolir la xifra de 802, mentre que les localitats afectades van ser 277, amb un total de 310 biblioteques, situades a les províncies de Saragossa, Osca, Terol, Guadalajara, Logronyo i Sòria. L'enorme varietat temàtica i d'autors respon, en general, a la inconcreció i a la disparitat de criteris que contenien les disposicions emanades de la Comisión de Cultura y Enseñanza, que enviava constantment ampliacions tant de títols com de creadors que havien de retirar-se de les biblioteques objecte de depuració. La presència de molts seria realment sorprenent si no tinguéssim en compte les pretensions dels seus instigadors. L'objectiu final de les autoritats del bàndol nacional era eliminar qualsevol rastre de la política bibliotecària republicana mitjançant la desaparició planificada tant de les biblioteques populars com, sobretot, de les biblioteques de Missions Pedagògiques.

Com hem esmentat, moltes de les obres susceptibles de formar part d'aquest registre havien desaparegut en la voràgine destructora dels primers mesos del conflicte. Però també se'n van enviar alguns exemplars a la Instrucción de Primera Enseñanza (IPE) seguint les ordres enviades des del rectorat. La casuística és molt diversa i heterogènia. L'absència d'una normativa clara va motivar que les actuacions tinguessin diferents protagonistes segons les localitats. Alcaldes, grups de falangistes o requetès incontrolats, presidents de la junta local, la policia o els mateixos rectors van encapçalhar els processos.⁴¹

En altres ocasions sí que es precisa quins van ser els títols llançats al foc o destruïts. La majoria de les obres van ser retirades el setembre de 1936 de la biblioteca i van ser retingudes a l'espera d'ordres concretes.⁴²

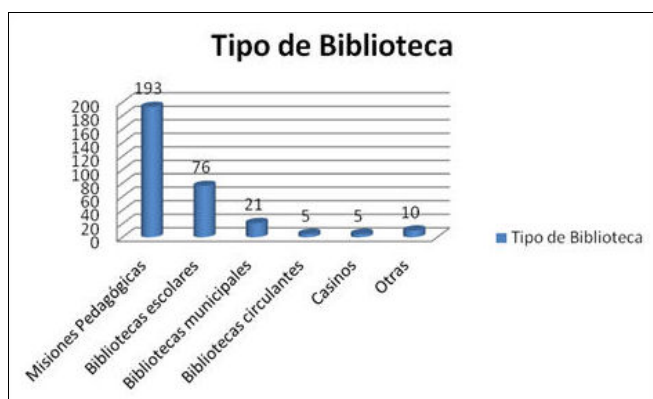
També disposem de testimonis en què les persones encarregades de la depuració sol·liciten aclariments o manifesten dubtes sobre els fons que alberguen les biblioteques de les seves localitats, i generalment adopten criteris preventius.⁴³ Alguns casos denoten l'absència lògica de control.⁴⁴

El nombre total de les obres que van integrar l'Infern de la Biblioteca de la Universidad de Zaragoza va ser de 802, escrites per 361 autors, amb un total de 4.966 exemplars depurats.

Gràfic 1. Biblioteques depurades per províncies

Amb relació al tipus de biblioteques depurades, és aclaparadora la presència de les biblioteques de Missions Pedagògiques en comparació de les escolars, municipals, circulants i casinos.⁴⁵

Gràfic 2. Tipologia de biblioteques depurades

3.5 Anàlisi temàtica

La comparativa amb els resultats de l'expurgació d'altres comissions de depuració conegudes ofereix poques variacions, així que, encara que de manera tàcita, sí que sembla que hi ha un fil conductor comú: el pensament ultraconservador d'arrel catòlica.⁴⁶

Establir una taxonomia de les obres expurgades suposa, en primer lloc, afrontar la dificultat que comporta pel caràcter tan arbitrari i heterogeni assenyalat. Els errors d'adscripció d'autors a determinats gèneres, la presència en les llistes d'obres aparentment innòcues i "neutres" amb les coordenades ideològiques dels revoltats i fins i tot el mateix desconeixement de la literatura expurgada per part dels qui elaboraven les llistes en

condicionen enormement la realització.

A això hi hem d'afegir que la consigna d'eliminar tot allò que tingués relació amb la política bibliotecària de la II República i l'impuls que van suposar les biblioteques de les Missions Pedagògiques van provocar que moltes obres fossin destruïdes durant els primers dies de la guerra, i per tant n'arribessin molt poques a les comissions depuradores. Unes fronteres bèl·liques excessivament permeables, determinades pels avenços i retrocessos de les tropes en conflicte, tampoc no afavorien el control efectiu del procés.

A més, l'absència de llibres d'actes o de documentació que reflectissin el dia a dia de la comissió cesarugustana impedeix una anàlisi exhaustiva del significat de les seves actuacions.

No obstant això, podem assenyalar un primer grup conformat per obres pedagògiques inspirades pel concepte d'*escuela única* o amb una idea laica i aconfessional de l'ensenyament, molt en la línia institucionista.⁴⁷

Un altre grup l'integren les obres de contingut polític, que van arribar molt delmades a la Biblioteca Universitaria de Zaragoza per la seva connexió evident amb la República i que els corrents esquerrans les va convertir ràpidament en objectius del foc "redemptor". En moltes ocasions s'inclouen en aquest bloc les anàlisis històriques elaborades per polítics republicans, els estudis socials o jurídics d'institucionalistes i, per descomptat, els textos legals que conformaven l'estructura organitzativa i institucional de la República.

En l'àmbit literari era on hi havia menys consens i un comportament arbitrari més gran per part de les comissions. Hi ha unanimitat en la censura dels escriptors russos, tant per la procedència geogràfica, que es relacionava ingènument amb el règim comunista, com per l'atmosfera humanista, i, sens dubte, les obres signades per francesos, la revolució dels quals era considerada el germen de les democràcies burgeses, i això sense tenir-ne en compte el fort compromís social.⁴⁸

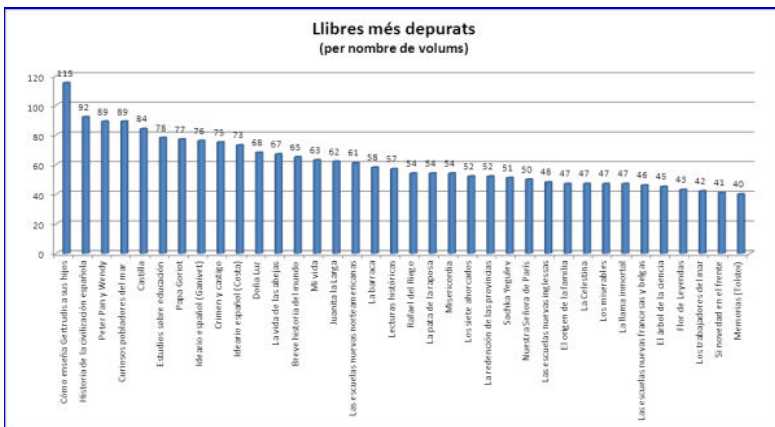
Un altre bloc està format per llibres de caràcter filosòfic, sobretot els que defensen l'antropocentrisme i ataquen, per tant, els fonaments del tradicionalisme catòlic. Hi podem afegir els escrits que atemptaven contra el concepte tradicional de la dona, relegada a un segon pla, fora del model de mare exemplar i abnegada que predicava el Nou Estat, les que aborden la sexualitat des d'un prisma exclusivament científic, les procedents d'editorials que van publicar obres considerades properes a les idees republicanes o liberals com Maucci o Espasa-Calpe, o les traduccions d'autors clàssics afavorides per Blasco Ibáñez.

La gran majoria de les obres que van conformar l'"Infern" de la Biblioteca de la Universidad de Zaragoza responien a la consideració de literàries (85 %), situació molt lògica si tenim en compte que les obres polítiques o sospitoses de proximitat amb els ideals republicans resultaven molt més senzilles d'identificar, i per tant van ser les primeres a ser destruïdes abans de l'arribada de l'Ordre de 1938.

Categoria	Obres	%
Literatura	683	85,16
Contingut polític	82	10,22
Pedagogia	37	4,6
Total	802	100

Taula 1. Percentatge per matèries d'obres depurades

Si ens cenym a un estudi quantitatiu del catàleg d'obres depurades en poder de la Biblioteca de la Universidad de Zaragoza, la que té un nombre més elevat d'exemplars retirats és *Cómo enseña Gertrudis a sus hijos*, de Pestalozzi, seguida d'*Historia de la civilización española*, de Rafael Altamira, com s'observa en el gràfic següent.

(<http://bid.up.edu/sites/bid.up.edu/files/40/blanco3g.jpg>)

Gràfic 3. Llibres més depurats al districte de Saragossa

Cómo enseña Gertrudis... era una traducció de Lorenzo Luzuriaga, pedagog d'origens institucionalistes que va evolucionar cap al socialisme dinamitzador del moviment de l'Escola Nova, que buscava aproximar obres i intel·lectuals, i defensor de l'escola estatal i laica predicada per la República. Altamira va desenvolupar una gran tasca en la Institución Libre de Enseñanza, i una de les seves obres més conegudes és la que referim, en la qual introdueix en la historiografia el concepte d'*historia total*, i un concepte de civilització espanyola de tall europeista i regeneracionista, allunyat de les visions èpiques de Menéndez Pelayo. *Curiosos...* és obra del científic Enrique Rioja, vinculat amb la reforma educativa de la República i amb el Patronat de Missions Pedagògiques. Azorín, no per raons ideològiques sinó de la publicació.

4 Conclusions

L'obsessió antiintel·lectual que acompanyava una part rellevant de les autoritats i dirigents del bàndol revoltat no podia obviar el significat del llibre com a element que atemptava greument contra els seus paràmetres ideològics.

La seva destrucció descontrolada a l'inici del conflicte va obrir pas a una reglamentació que legalitzava el bibliocaut i l'organitzava mitjançant les comissions depuradores de biblioteques, sorgides en cada un dels districtes universitaris del territori controlat pel bàndol nacional. L'establerta a Saragossa estava dirigida pel sacerdot i prestigiós llatinista Pascual Galindo, que, després de nombrosos avatars, s'erigiria en portaveu de la mistificació ideològica entre Falange i catolicisme.

Nascuda el 1937, les seves activitats no van cessar fins a 1940. L'impossible compliment dels terminis establerts per lliurar el catàleg de les obres depurades; les friccions competencials amb Navarra, teòricament dependent des del punt de vista orgànic del Distrito Universitario de Zaragoza; els recels de Lasso de la Vega sobre la implicació de Sánchez Viejo; la confusió provocada per la inexistència de criteris comuns per a totes les comissions depuradores; l'escassetat d'infraestructures i les dificultats de mobilitat per la manca de mitjans de transport, la inexistència de recursos econòmics i el mateix escenari bèl·lic, i el protagonisme inusitat de Pascual Galindo, que intentava contrarestar amb afirmacions rotundes l'ombra de la sospita constant que planava sobre ell, són els senyals d'identitat d'aquest òrgan.

Les obres retirades per la comissió saragossana va assolir la xifra de 802, amb un total de 4.966 exemplars depurats. Tenien una gran heterogeneïtat temàtica, si bé sembla que hi ha una tendència a erradicar tots els fons que integraven les biblioteques de Missions Pedagògiques impulsades per la República.

Tanmateix, no hem d'obviar la possibilitat que les discrepàncies i les contradiccions sorgides en el seu si fossin degudes a una certa resistència per part d'alguns facultatius a obeir les ordres de destrucció o depuració de les obres. No oblidem que, tot i el biaix evidentment ideològic de les decisions de les autoritats del bàndol nacional, els encarregats directes de l'aplicació de les mesures acordades eren bibliotecaris que difícilment podien sentir-se satisfets amb aquestes mesures. La mateixa legitimitat de les comissions va canalitzar, en part, la inquietud i la preocupació per la sort del patrimoni bibliogràfic en mans d'incontrolats, i va dotar de cobertura legal la salvació de nombroses obres.

Bibliografia

Alted Vigil, Alicia (1984). *Política del nuevo estado sobre el patrimonio cultural y la educación durante la guerra civil española*. Madrid: Dirección General de Bellas Artes y Archivos.

Andrés de Blas, José (2011). "Un caso paradigmático de represión cultural: depuración de bibliotecas escolares en la provincia de Palencia durante la Guerra Civil española: el proceso de depuración de los fondos de las bibliotecas escolares". *Represura*, n.º 7.

<http://www.represura.es/represura_7_febrero_2011_articulo1-parte1.html#_edn20 (http://www.represura.es/represura_7_febrero_2011_articulo1-parte1.html#_edn20) >. [Consulta: 12/12/2014].

Andrés Gallego, José; Pazos, Antón M. (ed.) (2009). *Archivo Gomà. Documentos de la Guerra Civil*. Madrid: CSIC.

Berruezo Albéniz, M. Reyes (1988). "Depuración de bibliotecas y censura de libros en Navarra durante la Guerra Civil de 1936". *Tk*, vol. 6, p. 51-62. <<http://asnabi.datamina.net/revista-tk/revista-tk-06/05berruezo.pdf>> (<http://asnabi.datamina.net/revista-tk/revista-tk-06/05berruezo.pdf>) . [Consulta: 12/05/2015].

Boza Puerta, Mariano; Sánchez Herrador, Miguel Ángel (2004). "Las bibliotecas en las Misiones Pedagógicas". *Boletín de la Asociación Andaluza de Bibliotecarios*, n.º 74, p. 41-51.

Calamita, Gonzalo (1937). "El peor estupefaciente". *Boletín de Educación de Zaragoza*, vol. 7.

"Catálogo general de libros de texto y obras que existen en las Bibliotecas circulantes de las Escuelas Nacionales de la provincia de Zaragoza, con expresión de sus autores o traductores" (1936). *Boletín de Educación de Zaragoza*, suplemento al n.º 2, noviembre.

Ladrón de Guevara, Pedro (1910). *Novelistas malos y buenos*. Bilbao: El Mensajero del Corazón de Jesús.

Lasso de la Vega, Javier (1942). "Concepto y misión de la biblioteca en el momento actual". En: *La clasificación decimal*. San Sebastián: Editora Internacional.

Legaz Jerez, Guillermo (1901). *Elementos de religión y moral*. Zaragoza: Mariano Salas.

López Peláez, Antolín (1933). *La cruzada de la buena prensa*. Barcelona: Gustavo Gili.

Martínez Rus, Ana (2003). *La política del libro durante la Segunda República: la socialización de la cultura*. Gijón: Trea.

— (2014). *La persecución del libro: hogueras, infierno y buenas lecturas (1936-1951)*. Madrid: Trea.

Memoria de la Junta de Intercambio y Adquisición de Libros para Bibliotecas Públicas. Madrid (1933). Madrid: Junta de Intercambio y Adquisición de Libros para Bibliotecas Públicas.

"Obras indeseables" (1937). *Boletín de Educación de Zaragoza*, año II, n.º 7 (junio-julio).

Una poderosa fuerza secreta. La Institución Libre de Enseñanza (1940). San Sebastián: Editorial Española.

Fonts d'arxiu consultades:

1937, setembre 22, Saragossa. Listado de personas encargadas del servicio de censura. Archivo Histórico Universitario de la Universidad de Zaragoza. Secretaría general. Documentación relativa a asuntos originados por disposiciones dictadas durante el Movimiento Nacional. Caja 18-D-1.

1937, setembre 23, Saragossa. Pedro Sánchez Viejo, director de la BUZ, contesta al Rector que se ha acordado designar a Esteban Sancho Sala, funcionario facultativo del Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos como vocal de la Comisión. Archivo Histórico Universitario de la Universidad de Zaragoza. Secretaría general. Documentación relativa a asuntos originados por disposiciones dictadas durante el Movimiento Nacional. Caja 18-D-1.

1937, setembre 25, Saragossa. Oficio del arzobispo Rigoberto Doménech y Valls nombrando al presbítero Guillermo Legaz como vocal de la Comisión Depuradora de Bibliotecas. Archivo Histórico Universitario de la Universidad de Zaragoza. Secretaría general. Documentación relativa a

asuntos originados por disposiciones dictadas durante el Movimiento Nacional. Caja 18-D-1-4.

1937, setembre 30, Saragossa. Oficio del Rector a la Delegación de Cultura de Falange Española sobre designación de vocal para la Comisión Depuradora de Bibliotecas. Archivo Histórico Universitario de la Universidad de Zaragoza. Secretaría general. Documentación relativa a asuntos originados por disposiciones dictadas durante el Movimiento Nacional. Caja 18-D-1.

1937, octubre 4, Saragossa. Oficio del Rector de la Universidad de Zaragoza a Enrique Suñer sobre el nombramiento del vocal de Falange Española para la Comisión Depuradora de Bibliotecas. AGA. Educación. Caja 31/4753.

1937, octubre 29, Saragossa. Carta de Gonzalo Calamita a Enrique Casado, Gobernador Civil de Soria comunicándole que su provincia queda bajo la competencia de la Comisión Depuradora de Bibliotecas de Zaragoza. Archivo Histórico Universitario de la Universidad de Zaragoza. Secretaría general. Documentación relativa a asuntos originados por disposiciones dictadas durante el Movimiento Nacional. Caja 18-D-1.

1937, noviembre 25, Saragossa. Oficio de Miguel Artigas a la Comisión de Cultura y Enseñanza de la Junta Técnica de Estado sobre si es necesario que los establecimientos dirigidos o gestionados por funcionarios del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos envíen los catálogos a las Comisiones Depuradoras de Bibliotecas. AGA. Educación. Caja 31/4753.

1937, noviembre 25, Saragossa. Orden de la Comisión de Cultura y Enseñanza solicitando la redacción de una memoria sobre los trabajos realizados hasta la fecha por la Comisión Depuradora de Bibliotecas. Archivo Histórico Universitario de la Universidad de Zaragoza. Secretaría general. Documentación relativa a asuntos originados por disposiciones dictadas durante el Movimiento Nacional. Caja 18-D-1.

1937, diciembre 3, Saragossa. Memoria redactada por el Vicerrector y Presidente de la Comisión Depuradora de Bibliotecas de Zaragoza. AGA. Educación. Caja 31/4753.

1937, diciembre 11, Vitoria. Oficio de Enrique Suñer a Miguel Artigas sobre los catálogos de los establecimientos gestionados por funcionarios del Cuerpo Facultativo. AGA. Educación. Caja 31/4753.

1938, Saragossa. Lista abreviada de libros expurgados de la Biblioteca municipal y escolar, 1937–38. ABUZ.

1938, Saragossa. Memoria de la Biblioteca Universitaria de Zaragoza. AGA. Educación. Caja 31/5549.

1938, juny 8, Vitòria. Circular de Pedro Sáinz Rodríguez, Ministro de Educación Nacional sobre la depuración de bibliotecas. ABHVM. Fondo Lasso de la Vega.

1938, maig 21, Vitòria. Oficio de Javier Lasso de la Vega a Miguel Artigas sobre depuración de libros. AGA. Educación. Caja 31/4753.

1938, octubre 4, Vitòria. Oficio de Javier Lasso de la Vega a diversas Comisiones de depuración de Bibliotecas. AGA. Educación. Caja 31/4653.

1938, octubre 20, Saragossa. Bibliotecas depuradas. Registro de entrada de obras. ABUZ.

Notes

¹ Sobre la política bibliotecària i el paper atorgat al llibre durant la II República, vegeu Ana Martínez Rus (2003).

² Archivo General de la Administración. Educación. *Memoria de la Biblioteca Universitaria de Zaragoza*, año 1938. Caja 31/5549.

³ Ana Martínez Rus (2014, p. 37) recupera la confessió de Lasso de la Vega sobre el sentit real de l'Ordre de 17 d'agost de 1938 que creava les comissions, que no era un altre que regularitzar-ne la depuració, substituint "la destrucció indiscriminada de llibres per la creació de seccions de reservats i prohibits" (Lasso de la Vega, 1942, p. XLVII).

⁴ "Orden de 4 de septiembre de 1936. Ampliando a todos los Centros docentes las reglas contenidas en la Orden de esta fecha relativa a los Institutos nacionales". *Boletín oficial de la Junta de Defensa Nacional de España*, n.º 18, Burgos, 8 de setembre de 1936.

⁵ "Decreto n.º 108. 13 de septiembre de 1936". *Boletín oficial de la Junta de Defensa Nacional de España*, n.º 22, 16 de setembre de 1936.

⁶ "Orden de 10 de junio de 1938 dictando normas sobre incautaciones o embargo de bibliotecas pertenecientes a agrupaciones o particulares". *Boletín oficial del Estado*, n.º 597, 11 de juny de 1938.

⁷ "Orden declarando ilícitos el comercio y circulación de libros, periódicos, folletos y toda clase de impresos y grabados pornográficos o de literatura disolvente". *Boletín oficial del Estado*, n.º 66, 24 de desembre de 1936.

⁸ Hi ha nombroses coincidències entre el contingut d'aquesta Ordre i el ban de 4 de setembre de 1936 proclamat pel general Queipo de Llano a Sevilla sobre la recollida i l'expurgació de llibres, que va oferir la coartada necessària per als saquejos que van dur a terme falangistes i la Guàrdia Civil a Còrdova i Sevilla (Martínez Rus, 2014, p. 39).

⁹ "Orden dictando normas sobre depuración de Bibliotecas públicas". *Boletín oficial del Estado*, n.o 332, 17 de setembre de 1937.

¹⁰ *Ib.*

¹¹ *Ib.*

¹² Julián Lasierra Luis era comandant de la Guàrdia Civil i havia succeït Vera Coronel, afusellat després del triomf militar. Va ocupar el càrrec fins al 14 d'abril de 1938. "Decreto disponiendo cese en el cargo de Gobernador civil de Zaragoza D. Julián Lasierra Luis". *Boletín oficial del Estado*, n.o 540, 14 d'abril de 1938. El va substituir Francisco Planas Tovar.

¹³ "Orden del Gobernador Civil sobre incautaciones". *Boletín oficial de la Provincia de Zaragoza*, 12 de setembre de 1936.

¹⁴ "Orden del Rectorado del Distrito Universitario de Zaragoza a la Instrucción de Primera Enseñanza". *Boletín de Educación de Zaragoza*, n.º 2, setembre–octubre de 1936.

¹⁵ *Ib.* En el mateix número els alcaldes i delegats governamentals dels pobles deien "se ha hecho ya en las Bibliotecas escolares una preliminar labor de eliminación". I també es recordava que se seguiria el mateix procediment a les localitats que la causa nacional anés guanyant.

¹⁶ Logronyo s'havia distanciat d'aquests criteris seguint la circular del governador civil, el capità d'artilleria Emilio Bellod, mà dreta del general Mola, en la qual ordenava als alcaldes i agents d'autoritat de la província "con toda urgencia y el máximo interés, procedan, convenientemente asesorados, al examen detenido, expurgo y recogida de cuántos libros, folletos y demás publicaciones existan en dichas Bibliotecas". "Circular del Gobernador Civil ordenando la incautación de libros". *Boletín oficial de la Provincia de Logroño*, 5 de setembre de 1936. La mateixa Instrucció de Primera Enseñanza de la Rioja va enviar una circular en què, a causa de la impossibilitat de depurar directament les obres, encomanava als Mestres, amb l'autoritat reforçada dels alcaldes, que destruïssin físicament els llibres als quals feia referència l'ordre de setembre. Només si hi havia un dubte raonable aconsellava que es retiressin els textos de la consulta i que se li enviés un exemplar per avaluar-la i prendre'n una decisió. Un cop conlosa l'operació, ordenava que se li enviés un catàleg dels llibres no sotmesos ni a la consulta ni a la voracitat del foc, per evitar que cap títol sospitosos es lliurés del seu control. "Circular de la Instrucció de Primera Enseñanza sobre depuración de libros". *Boletín de Educación de la Provincia de Logroño*, n.º 23-24, setembre-octubre de 1936.

¹⁷ Els escollits són: per la Facultat de Filosofia, l'esmentat Carlos Riba García i José María Castro Calvo; per la Facultat de Ciències, Jesús Camón Cano; per la Facultat de Dret, Gregorio de Pereda Ugarte, Luis del Valle Pascual i Salvador Mingujón Adrián, i per la Facultat de Medicina, Antonio Lorente Sanz, Ángel Abós Ferrer, Joaquín Aznar Molins, Alfredo Hernández Irribarren, Mariano Alvira Lasierra i Francisco Oliver Rubio. El rector especifica que, en el cas dels professors de Medicina, havien de passar "forzosamente a servicios más apremiantes", amb referència al conflicte bèl·lic. 22 de setembre de 1937. Archivo Histórico Universitario de la Universidad de Zaragoza. Secretaría general. Documentación relativa a asuntos originados por disposiciones dictadas durante el Movimiento Nacional. *Listado de personas encargadas del servicio de censura*. Caja 18-D-1.

¹⁸ Archivo Histórico Universitario de la Universidad de Zaragoza. Secretaría general. Documentación relativa a asuntos originados por disposiciones dictadas durante el Movimiento Nacional. *Oficio del arzobispo Rigoberto Doménech y Valls nombrando al presbítero Guillermo Legaz como vocal de la Comisión Depuradora de Bibliotecas*. 25 de septiembre de 1937. Caja 18-D-1-4.

¹⁹ Tant la primera edició (1901) com la segona (1906) van ser editades a Saragossa per Mariano Salas, mentre que la tercera edició va ser a càrrec de La Editorial de Madrid el 1915. El contingut respon al arquetipus de llibres moralitzadors que emanaven del compliment més estricte de la doctrina catòlica: nocions preliminars sobre aquesta doctrina, els seus dogmes i preceptes, amb l'ànim d'influir sobre els comportaments socials i polítics del país.

²⁰ Archivo Histórico Universitario de la Universidad de Zaragoza. Secretaría general. Documentación relativa a asuntos originados por disposiciones dictadas durante el Movimiento Nacional. *Pedro Sánchez Viejo, director de la BUZ, contesta al Rector que se ha acordado designar a Esteban Sancho Sala, funcionario facultativo del Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos como vocal de la Comisión*. 23 de septiembre de 1937. Caja 18-D-1.

²¹ El mateix rector es va dirigir a la Delegación Nacional de Cultura de FET el 30 de setembre perquè encara no s'havia designat el vocal, i calia que l'organització provisional del partit proposés el candidat que considerés més idoni. Archivo Histórico Universitario de la Universidad de Zaragoza. Secretaría general. Documentación relativa a asuntos originados por disposiciones dictadas durante el Movimiento Nacional. *Oficio del Rector a la Delegación de Cultura de Falange Española sobre designación de vocal para la Comisión Depuradora de Bibliotecas*. Zaragoza, 30 de septiembre de 1937. Caja 18-D-1-4. En un ofici de 4 d'octubre de 1937 dirigit al vicepresident de la Comisión de Cultura y Enseñanza, Enrique Suñer, i per justificar que el retard en el nomenament no és atribuïble a la seva actuació, i argüeix que "el Vocal que ha de nomenar la Delegación de Cultura de FET no lo ha sido hasta la fecha pues ni la Delegación Nacional ni la de Zaragoza lo ha verificado no obstante haberlo solicitado de ambos este Rectorado". AGA. Educación. *Oficio del Rector de la Universidad de Zaragoza a Enrique Suñer sobre el nombramiento del vocal de Falange Española para la Comisión Depuradora de Bibliotecas*. Caja 31/4753.

²² Archivo Histórico Universitario de la Universidad de Zaragoza. Secretaría general. Documentación relativa a asuntos originados por disposiciones dictadas durante el Movimiento Nacional. *Orden de la Comisión de Cultura y Enseñanza de 25 de noviembre de 1937 solicitando la redacción de una memoria sobre los trabajos realizados hasta la fecha por la Comisión Depuradora de Bibliotecas*. Caja 18-D-1.

²³ Archivo General de la Administración. Educación. *Memoria redactada por el Vicerrector y Presidente de la Comisión Depuradora de Bibliotecas de Zaragoza*. 3 de diciembre de 1937. Caja 31/4753.

²⁴ "Anuncio de la Comisión Depuradora de Bibliotecas del Distrito Universitario de Zaragoza", *Boletín oficial de la Provincia de Zaragoza*, 6 de noviembre de 1938. *Heraldo de Aragón*, 6 i 7 de novembre de 1938.

²⁵ Gonzalo Casado, governador civil de Sòria, li fa arribar els seus dubtes sobre si afecten al territori que és competència seva les disposicions i decisions adoptades per la Comisión Depuradora de Bibliotecas del Distrito Universitario de Zaragoza, inquietud a la qual Galindo contesta que totes les províncies integrades en el districte, entre les quals hi ha la seva, queden sota la seva jurisdicció, i aprofita la carta per notificar-li que està en ple funcionament i que en breu li demanarà la seva col·laboració. Archivo Histórico Universitario de la Universidad de Zaragoza. Secretaría general. Documentación relativa a asuntos originados por disposiciones dictadas durante el Movimiento Nacional. *Carta de Gonzalo Calamita a Enrique Casado, Gobernador Civil de Soria comunicándole que su provincia queda bajo la competencia de la Comisión Depuradora de Bibliotecas de Zaragoza*. 29 de octubre de 1937. Caja 18-D-1.

²⁶ Un ofici del vicepresident de la Diputación Foral y Provincial de Navarra, Juan Pedro Arraiza, trasllada els noms dels integrants de la Comisión: "Daniel Nagore Nagore por delegación del Presidente de la Junta Superior de Educación; Pedro Navarro Villanueva como autoridad militar; por parte del obispado Santos Beguiristáin y Julián Espelosín; por la Asociación Católica de Padres de Familia Luis Ortega Angulo y por FET y de las JONS Ignacio Baleztena; el Profesor de Psicología del Instituto de 2ª enseñanza Francisco Fuentes y el Archivero de la Excma. Diputación José María de Huarte". AGA. Educación. *Oficio del Vicepresidente de la Diputación Foral y Provincial de Navarra a la Comisión de Cultura y Enseñanza*. Caja 31/4753. Berruezo Albéniz (1998) amplia la llista amb els noms dels censors adjunts, Eduardo Lázaro, Casimiro Repáraz, Juan Sarrasín, Mariano Lampreave, Francisco Jiménez, P. Hermenegildo de Ciauriz, P. Crispín de Riezu, P. Pío de Estella, P. Javier de Abárzuza, P. Aquilino de la Virgen del Carmen, P. Tarsicio del Purísimo Corazón de María, P. Pérez Goyena, P. Ismael San Pedro, P. Constanancio Armendáriz, P. Joaquín Esprit, Joaquín Roch, Pedro Alfaro, Alejandro Zuza, Miguel Razquin, Manuel Ochoa Jaéfl, Bernardo Lacarra i Luis Gutiérrez de Estella.

²⁷ Per aprofundir en el tema, vegeu Berruezo Albéniz (1998).

²⁸ En el Archivo de la BUZ hem trobat una llista escrita a mà que podria ser l'esborrany de la llista a la qual es refereix en la seva carta, de caràcter imprès. ABUZ. *Lista abreviada de libros expurgados de la Biblioteca municipal y escolar, 1937-8*. Hi figura l'avertència següent: "De los siguientes autores: Anatole France, Balzac, Blasco Ibáñez, Burgos (o sea Colombine = Carmen de Burgos), Dumas (h.), Dumas (hijo), Eça de Queiroz, Ehrenbourg, Gide, Giner de los Ríos, Goncourt, Maupassant, Pérez de Ayala, Poncela, Tolstoi, Trigo, Zamacois y Zola se retirarán toda clase de obras". Hi afegeix Ponson du Terrail, Nitti, tots els exemplars de la Bíblia que no siguin catòlics, i les lleis, els reglaments i els comentaris sobre la constitució de la República de 1931. I sobre Pérez Galdós assenyala: "En general se retirarán todas las novelas, esto es,

todas las obras que no sean Episodios Nacionales. Episodios Nacionales: se retirarán los siguientes: *Prim.- Carlos VI en la Rápita.- De Cádiz a Lepanto.- Cánovas*".

²⁹ Antolín López Peláez (1933). La primera edició és de 1908.

³⁰ La seva famosa obra *Novelistas malos y buenos* (Ladrón de Guevara, 1910) va ser elevada a la categoria d'autoritat amb criteri de classificació moral dels escriptors. Se'n van fer quatre edicions abans que esclatés el conflicte, els anys 1910, 1928 i 1933.

³¹ *Memoria de la Junta de Intercambio y Adquisición de Libros para Bibliotecas Públicas*. Madrid, 1932–1933.

³² No és intrascendent considerar que el mateix Lasso coneixia perfectament els objectius de la institució i el seu *modus operandi*, ja que va substituir provisionalment Fernando Arias Parga l'abril de 1935 com a representant de l'Asociación de Bibliotecarios y Bibliógrafos de España en la institució (Martínez Rus, 2003, p. 102).

³³ ABHMV. Fondo Lasso de la Vega. *Circular de Pedro Sáinz Rodríguez, Ministro de Educación Nacional sobre la depuración de bibliotecas. 8 de junio de 1938*.

³⁴ Gómez del Campillo, inspector en cap d'Archivos, assenyalava al juliol que Saragossa no havia enviat els antecedents de la depuració de biblioteques, mentre que el mateix Lasso de la Vega sol·licitava informació sobre les seves actuacions a les comissions dels districtes de Salamanca, Oviedo, La Laguna i Saragossa el 4 d'octubre d'aquell mateix any. AGA. Educación. *Oficio de Javier Lasso de la Vega a diversas Comisiones de depuración de Bibliotecas. Vitoria, 4 de octubre de 1938*. Caja 31/4653.

³⁵ L'Ordre de 17 d'agost, que completava la tasca duta a terme per les Juntas Depuradoras de Bibliotecas creades en virtut de l'Ordre de 16 de setembre de 1937, disposava el destí dels fons bibliogràfics, i distingia entre els establiments gestionats pel Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos i els que no. "Todas las bibliotecas que hayan sido censuradas y que no estén servidas por el Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos procederán en el plazo más breve posible a remitir a las Bibliotecas que a continuación se señalan las obras incluidas en las listas confeccionadas. Las correspondientes a las provincias donde hubieran universidades se remitirán a las Bibliotecas Universitarias. Todas salvo Guipúzcoa, Lugo y Navarra, que pasan a los Archivos de las Delegaciones de Hacienda, irán a las bibliotecas públicas y de Instituto de la capital servidas por el Cuerpo. El envío irá acompañado de una relación por triplicado: una de ellas se devolverá tras realizar el cotejo, a la Biblioteca de origen; otra en la Biblioteca donde se depositen los fondos, para formar en su totalidad el inventario de las obras recogidas; la tercera a la Jefatura de Bibliotecas, Archivos y Registro de la Propiedad Intelectual del Ministerio de Educación." "Orden de 17 de agosto". *Boletín oficial del Estado*, n.o 52, 21 d'agost de 1938.

³⁶ AGA. Educación. *Oficio de Miguel Artigas a la Comisión de Cultura y Enseñanza de la Junta Técnica de Estado sobre si es necesario que los establecimientos dirigidos o gestionados por funcionarios del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos envíen los catálogos a las Comisiones Depuradoras de Bibliotecas. Zaragoza 25 de noviembre de 1937*. Caja 31/4753.

³⁷ AGA. Educación. *Oficio de Gómez del Campillo sobre normas de los libros depurados*. Caja 31/4653. Un ofici posterior enviat per Lasso de la Vega a Miguel Artigas com a inspector en cap de Bibliotecas assenyalava quina era la llista bibliogràfica de les obres que "a su juicio deben ser separadas del servicio al público por considerarlas perniciosas o de lectura contraria a la ideología del Glorioso Movimiento Nacional. El Catálogo uniforme de dichas Bibliotecas es el que aparece en las páginas 9–18 de la publicación n.º 8 de La Junta de Intercambio y Adquisición de Libros para Bibliotecas Públicas". AGA. Educación. *Oficio de Lasso de la Vega a Miguel Artigas sobre depuración de libros. Vitoria, 21 de mayo de 1938*. Caja 31/4753.

³⁸ Un exemple d'això és la minuta rebuda a la Biblioteca Universitaria de Zaragoza, en què s'ordenaven "los libros que se deben retirar por ser perniciosos y contrarios a la ideología del Glorioso Movimiento Nacional". Eren els següents: "Jiménez de Asúa, L. *Proceso histórico de la Constitución de la república española* 1932; Ossorio y Gallardo, A. *Cartas a una señora sobre temas de derecho político*. 1932; Schlesinger, M.L. *El Estado de los soviets*. Trad. De Manuel Pedroso, 1932; *Los cuatro jinetes del apocalipsis*, 1919; *Entre naranjos*, 1919; *La rebelión de las masas*, 1933; *Doña Perfecta*, 1927; *Realidad. Novela en cinco jornadas*, 1916, *Sonata de estío*. *La Condesa de Cela*; *Sonata de Otoño*; *Memorias del Marqués de Bradomín*, 1930; *Tablado de Marionetas para educación de príncipes*, 1930; Wilde, O. *El retrato de Dorian Gray*, trad. De Julio Gómez de la Serna; Mann, T. *Mario y el encantador. Penas tempranas*, 1932; Suttner, B. de *Abajo las armas*, 1932; Barbusse. *El fuego. Diario de una escuadra*, 1930; Andreiev. *Los siete ahorcados*, trad. del ruso por G. Portnoy, 1931; Dostoiowski, G. *Las noches blancas. Ilucha*; Gogol. *Las almas muertas*, 1930; Tolstoi, *La sonata a Kreutze* trad. de Francisco Carles; Altamira, R. *Historia de la civilización española*". ABUZ. *Jefatura de Archivos y Bibliotecas. Listado de libros a retirar. 13 de junio de 1938*.

³⁹ AGA. Educación. *Oficio de Enrique Suñer a Miguel Artigas sobre los catálogos de los establecimientos gestionados por funcionarios del Cuerpo Facultativo. Vitoria, 11 de diciembre de 1937*. Caja 31/4753.

⁴⁰ ABUZ. *Bibliotecas depuradas. Registro de entrada de obras. 20 de octubre de 1938*.

⁴¹ Acered (Saragossa) constata que l'alcalde va decidir cremar 22 llibres l'octubre de 1936, mentre que en va enviar un a la IPE, amb la qual cosa només van arribar a la BUZ 11 títols dels 34 que hi havia a la llista. A Torralba del Burgo (Sòria) alguns llibres van ser retirats per la Falange sense que en el moment de fer les llistes se sabés on eren, i d'altres van ser separats seguint les directrius marcades per la IPE. Nuez de Ebro (Saragossa) comunica que han estat depurades i inutilitzades obres diverses vegades pels caps de les milícies mentre el front ha estat molt proper als seus límits jurisdiccionals. Villarquemado (Terol) envia tard la remesa perquè algunes obres estaven en mans dels lectors dels fronts.

⁴² Valtueña (Sòria) envia les tapes dels llibres cremats perquè es pugui comprovar. La Biblioteca Escolar de Utebo (Saragossa) informa que diverses vegades s'havien cremat obres la lectura de les quals no era convenient per als nens, sia pel seu contingut moral, sia per la seva tendència partidista.

⁴³ Des de San Felices (Sòria) envien 11 llibres que, tot i que no figuren en la llista de prohibits, "no nos parecen del todo buenos, y ante la duda creemos prudente enviarlos". El mestre de Torrelapaja (Sòria, actualment a Saragossa) indica que envia totes les obres de Pérez Galdós contingudes a la biblioteca perquè no les ha llegit, i vol conèixer-ne l'opinió de la Comisión Depuradora.

⁴⁴ A Canfranc (Osca) el bibliotecari fa constar que dels 354 volums que hi havia en el catàleg d'1 de setembre de 1938 només se n'han localitzat 186, i que s'ignora on són la resta. Daroca (Saragossa) indica que l'obra *Sin novedad en el frente* havia estat sostreta, o bé havia desaparegut a causa dels nombrosos trasllats derivats de la requisita doble. Imón (Guadalajara) comunica que l'última vegada que va allotjar tropes van desaparèixer diverses obres els títols de les quals no pot precisar.

⁴⁵ Les xifres no haurien de ser sorprenents sobretot en el cas de Sòria, ja que l'objectiu principal que perseguia el Servicio de Bibliotecas del Patronato de Misiones Pedagógicas era establir centres a localitats amb una densitat de població inferior a 5.000 habitants, i preferentment en

pobles d'entre 50 i 200 persones. Moltes de les localitats depurades a la província castellana presentaven aquestes xifres en els censos (Boza Puerta; Sánchez Herrador, 2004, p. 41–51).

⁴⁶ Alicia Alted es feia ressò del dictamen sobre l'expurgació de llibres, feta per la Comisión Depuradora de San Sebastián, i que es podria convertir perfectament en l'arquetipus de les concepcions que emparaven i legitimaven les decisions de retirada d'obres (Alted Vigil, 1984, p. 64).

⁴⁷ Autors com Antonio Ballesteros, Domingo Barnés, Margarita Comas, Dewey, Hernández Ruiz, Lacroix, Montessori o Pestalozzi són els més representatius d'aquesta tendència.

⁴⁸ És molt constant la presència d'escriptors com Victor Hugo o Alejandro Dumas. Entre els espanyols sorprèn la inclusió d'Azorín, però menys la d'un republicà convençut i militant com Blasco Ibáñez, o un crític social tan mordaç i surrealista com Valle-Inclán.
